

Maarten Loopmans is docent Geografie aan de KULeuven. Zijn onderzoek gaat over de relatie tussen stedelijk beleid en stedelijke marginalisering. De regulatie van sexualiteit in een stedelijke context is een van de thema's die daarbij regelmatig aan bod komen.

ABSTRACT

In dit artikel bestuderen we hoe de glocalisering van prostitutie het beleid rond prostitutie in landen met een door het abolitionisme geïnspireerde wetgeving beïnvloedt. Met glocalisering van prostitutie wordt geduid op het feit dat de toenemende globale organisatie van prostitutie lokaal heel diverse effecten kan hebben. Wanneer lokale beleidsmakers geconfronteerd worden met deze effecten, hebben ze bovendien vaak heel verschillende instrumenten ter beschikking om hieromtrent beleid rond te voeren. We argumenteren dat de nationale abolitionistische wetgeving essentiële dimensies van prostitutie, zoals werkomstandigheden, sociale bescherming, volksgezondheid niet dekt. Glocalisering zet onder andere deze dimensies onder druk. Het lokale beleid wordt het meest direct met deze problemen geconfronteerd en wordt, bij gebrek aan nationaal wettelijk of beleidskader, gedwongen om buiten het formele te improviseren; vandaar dat we heel diverse vormen van prostitutiebeleid waarnemen. Aan de ene kant zorgt dit voor een sterke flexibiliteit die lokale overheden toelaat om snel in te spelen op veranderingen in de sexindustrie; aan de andere kant leidt dit soms ook tot immobilisme en ad hoc beleid. In het besluit pleiten we ervoor dat hogere overheden een sterkere rol opnemen met betrekking tot de coördinatie en ondersteuning van lokale beleidsinitiatieven, zodat flexibiliteit en daadkracht samen kunnen gaan.

In hun locomotieftekst stellen Boels, Verhage en Bauters vanuit hun onderzoek in Gent dat het huidig beleid omtrent prostitutie uniformiteit en eenduidigheid ontbeert. Het abolitionistisch¹ beleid op nationaal niveau wordt aangevuld met toenemende regulatie op lokaal niveau; regulatie die stoelt op een gedeeltelijk gedogen van wat op nationaal niveau strafbaar wordt gesteld. Zo worden bijvoorbeeld uitbaters van bordelen niet vervolgd op basis van de nationale wetgeving die uitbuiting van prostitutie door derden strafbaar stelt. Men knijpt een oogje dicht, en behandelt bordelen als horecazaken, zodat het mogelijk wordt toezicht uit te oefenen op de arbeidsomstandigheden en de sociale bescherming van prostituees (Boels, Verhage en Bauters, 2013, p. 5). In deze bijdrage benadruk ik dat Gent in deze geenszins een uitzondering is, en dat ook in andere Belgische –en bij uitbreiding West-Europese– steden nationale en lokale wetgeving en beleid andere richtingen uitgaan. De redenen voor deze divergentie zijn divers, en hebben zowel te maken met evoluties binnen de prostitutiesector zelf, als met bredere maatschappelijke evoluties. Net als Boels, Verhage

¹ 'Abolitionistisch' verwijst hier naar het feministisch abolitionisme. Deze beweging spiegelde zich aan de abolitionisten die in de 19^e eeuw ijverden voor de *afschaffing* van de slavernij. Feministische abolitionisten gingen ervan uit dat prostitutie altijd gebeurde onder dwang van derden en bestempelden prostitutie daarom als 'blanke slavernij'. Ze veronderstelden dat prostitutie zou worden uitgeroeid als de uitbuiting ervan door derden werd bestraft. In het interbellum won de beweging sterk aan invloed in de VS en West-Europa. Na WOII drukte ze haar stempel op de VN-conventie (zie UN, 1949) die in de meeste Westerse landen, waaronder België de basis legde voor een nieuwe wetgeving die niet prostituees, maar hun uitbuiters bestraft en de regulatie van de activiteit afschafte.

en Bauters benadruk ik dat dit gebrek aan uniformiteit niet nadelig hoeft te zijn, maar een zekere wendbaarheid met zich meebrengt die voor een hoogdynamische activiteit als prostitutie noodzakelijk is. Aan de andere kant riskeert prostitutiebeleid echter ook te verworden tot een ad hoc beleid dat permanent afhankelijk is van waar de politieke wind waait en daardoor de nodige kracht en kennisopbouw mist.

Grote verschillen in lokaal prostitutiebeleid

In de locomotieftekst werd helder uiteengezet hoe het lokale Gentse beleid op gespannen voet leeft met het nationale beleid. Om aan de eigen beleidsdoelstellingen te voldoen is het soms nodig om het nationale beleid te negeren of nationaal strafbare feiten (zoals het uitbuiten van prostitutie door derden) te gedogen; tegelijk ontbeert Gent soms ook de nodige beleidsinstrumenten omdat daarvoor het nationaal wettelijk kader ontbreekt. Uit onze vergelijkende studie van het prostitutiebeleid in Brussel, Antwerpen, Glasgow, Stockholm, Zürich en Rotterdam blijkt deze situatie eigen aan vele West-Europese steden. In heel West-Europa is na WOII abolitionistische wetgeving ingevoerd waarmee lokale overheden de instrumenten werden ontnomen om beleid te voeren omtrent prostitutie. Enkel om de openbare orde of publieke moraal te beschermen konden lokale overheden nog optreden ten aanzien van prostitutie. Wat zich buiten het oog van het publiek afspeelde werd echter de facto aan de lokale controle onttrokken. Lokale overheden worden echter nog steeds geconfronteerd met problemen die de openbare orde overstijgen, zoals volksgezondheid of de arbeidsomstandigheden van prostituees. Om deze problemen aan te pakken moet de beschikbare beleidsruimte waarover men wettelijk beschikt soms wat ruim worden geïnterpreteerd en hebben heel diverse lokale initiatieven het daglicht gezien. Zo ging men in Rotterdam vroeg in de jaren 1980 raamprostitutie verbieden en een gedoogzone voor straatprostitutie inrichten terwijl Amsterdam vooral straatprostitutie repressief aanpakte en de raamprostitutie op de Wallen tot een toeristenattractie maakte (Wonders en Michalowski, 2001²). In Schaarbeek doet men alsof de raamprostitutiepannen in de Aarschotstraat gewone horeca zijn (al wordt er geen druppel drank geconsumeerd), terwijl men in Antwerpen van ‘gedoogzone voor prostitutie’ een officiële ruimtelijke planningscategorie maakt en lokale instrumenten voor ruimtelijke ordening inzet om raamprostitutie in de ruimte te beperken. Wie vandaag de dag het prostitutiebeleid in Gent, Antwerpen, Brussel en Luik met elkaar vergelijkt zou denken dat deze vier steden op andere continenten liggen, zo sterk lopen de beleidspistes uiteen.

Glocalisering van prostitutie

Lange tijd bestond er nochtans meer homogeniteit. Van 1948 tot de jaren 1980 volstond het abolitionistisch wettelijk kader en de occasionele politieactie om als beleid greep te houden op prostitutie, en had elke stad in Noord-West Europa zijn door iedereen gekende traditionele raam- en/of straatprostitutiebuurt (Ashworth e.a., 1988; Hubbard & Whowell, 2008). Brants (1998) spreekt van ‘gereguleerde tolerantie’: zolang prostitutie geen last verkoopt, wordt ze lokaal getolereerd. Maar eigenlijk spreken we beter van ‘ongereguleerde tolerantie’. Er werd een soort van informaliteit in stand gehouden die beleidsmakers goed uitkwam: aan de ene kant kon men doen of zijn neus

² In tussentijd zijn de verschillen tussen beide steden sterk afgezwakt. Rotterdam gedooft het tippelen niet langer en Amsterdam wil de raamprostitutie op de Wallen aan banden leggen (zie Aalbers & Deinema, 2012; Aalbers & Sabat, 2012; Hubbard, 2012). Beide steden lijken nu meer in te zetten op –gelegaliseerde- in pandige prostitutie die aan het publieke oog onttrokken is.

bloedde wat het voorkomen van prostitutie betreft; de integratie van prostitutie met andere activiteiten en bewoners in een buurt werd grotendeels aan informele netwerken overgelaten. Aan de andere kant werd prostitutie zo een activiteit die je vlot opzij kon schuiven als je andere plannen had met een wijk. In Antwerpen, waar de rosse buurt zich oorspronkelijk vlak achter het stadhuis bevond, vonden opeenvolgende burgemeesters telkens weer een nieuw project waarvoor de “rosse buurt” een paar straten moest opschuiven (Vanreusel 1990; Tijs 1993; Migom *et al.* 2004).

Vanaf de jaren 1980 keert echter het tij. Globalisering verandert de schaal van de sexindustrie (Altman, 2001), op twee manieren: aan de ene kant zien we een toenemende wereldwijde mobiliteit van prostituees en klanten (Kempadoo & Doezema, 1998; Ryan & Hall 2001; Thorbek & Pattanaik 2002); aan de andere kant begint de sexindustrie zich ook steeds internationaler te organiseren en vormen er zich ware ‘sexmultinationals’³ (Sassen, 2002; Sanchez 2003).

Lokaal heeft dit ingrijpende gevolgen ([referentie wordt toegevoegd na review]). Lokale overheden staan plots tegenover veel machtiger tegenstanders dan vroeger. De ‘kleine zelfstandigen’ die door hun informele status een speelbal waren voor de lokale politiek zijn uitgegroeid tot internationale sexinvesteerdere die soms meer juridische vuurkracht hebben dan een middelgrote stad. In Antwerpen dreigde seksbaron Cok lange tijd om het uitsluiten van de Oudemansstraat (en daarmee zijn in deze straat gelegen Eros-centrum) uit de gedoogzone voor prostitutie voor de rechter te brengen. Zijn argument was dat lokale beleidsmakers volgens de wet van 1948 prostitutie niet mogen reguleren. Antwerpse beleidsmakers vreesden dat deze zaak hun hele beleid rond het Schipperskwartier op losse juridische schroeven zou zetten.

Multinationale seksbedrijven spelen bovendien een pak korter op de bal dan de gemiddelde overheid kan, en leggen daarbij een grote flexibiliteit aan de dag. Als het in de raamprostitutie niet meer mag, verschuiven ze hun aandacht naar massagesalons, en wat in Brussel niet mag, lukt ze in Glasgow misschien wel.

Ook op sociaal vlak verandert de situatie. In rosse buurten bestond vaak een fijnmazig informeel sociaal netwerk tussen prostituees, buurtbewoners, winkeliers en cafébazen dat enkel kon worden onderhouden door langdurige sociale contacten. Omwille van het sociale taboe werken prostituees traditioneel zelden in de wijk waar ze wonen of opgroeiden; maar ze werkten vaak wel voor langere tijd in dezelfde stad waar ze goede contacten konden opbouwen met burens en collega’s. Naarmate prostituees over grotere afstanden migreren en bovendien steeds sneller roteren tussen verschillende steden, neemt de sociale afstand tot de omgeving toe. Daardoor verschrompelt ook de wederzijdse tolerantie die vaak eigen is aan rosse buurten. Berman (2003) en O’Neill (2008) beschrijven bijvoorbeeld hoe reacties ten aanzien van prostitutie steeds vaker gedreven worden door racisme en de gepercipieerde ‘Andersheid’ van de prostituee –en klant–; in [referentie wordt toegevoegd

³ In populaire literatuur spreekt men vaak van ‘netwerken van mensenhandel’ maar dit geeft de verkeerde indruk dat het enkel gaat om het internationaal transporteren en vervolgens verkopen van mensen (‘mensenhandel’), dat dit gebeurt door individuen die op een ad hoc manier met elkaar samenwerken (‘netwerken’) en dat de versluisde personen (‘slachtoffers’) elke eigen handelingscapaciteit ontberen. In werkelijkheid zijn de netwerken vaak veel stabiel en sterker gestructureerd, zodat van een organisatie of bedrijf kan worden gesproken. De relaties met prostituees hebben vaak meer het karakter van een –weliswaar vaak inegalitair– arbeidscontract in plaats van zuivere dwang, en zijn langduriger en stabiel dan het etiket ‘mensenhandel’ impliceert. Bovendien houden deze bedrijven zich met meer bezig dan met het verhuizen van mensen van het ene naar het andere land. Ze bouwen ook internationale juridisch knowhow op, integreren financiële stromen tussen landen, en baten meestal zelf bedrijven uit in verschillende landen, binnen verschillende deelmarkten van de seksindustrie (van porno over stripclubs tot prostitutie). Om al deze redenen is het in sociologische zin beter om over ‘sexmultinationals’ te spreken, dan van ‘mensenhandelnetwerken’, ook al ontbreken vaak formele wettelijke statuten en tracht men vaak te opereren buiten het zicht van de wettelijke macht en de belastingambtenaar.

na review]. wordt uit de doeken gedaan hoe een gebrek aan onderhandelingsmogelijkheden in een eeuwenoude rosse buurt als het Antwerpse Schipperskwartier tot buurtprotesten leidde.

Globalisering van prostitutie heeft dus voor nieuwe spanningen gezorgd die zich vooral uiten op het lokale niveau. Maar niet overal uiten deze spanningen zich op dezelfde manier. [referentie wordt toegevoegd na review]. hebben we het dan ook over de 'glocalisering van prostitutie': algemene wereldwijde evoluties hebben specifieke lokale effecten door de kleine verschillen die bestonden in de regulering van prostitutie. In Rotterdam bestond al geen raamprostitutie meer toen de globalisering zich op gang trok en had men straatprostitutie verdrongen naar de afgelegen tippelzone aan de Keileweg; het gros van de prostitutie speelde zich af achter gesloten deuren (Goderie & Boutelier, 2006). In Antwerpen daarentegen hadden straat- en raamprostitutie zich genesteld op centrale plaatsen als het historische stadscentrum en aan het Centraal Station, waar ze vermengd waren met wonen, winkels en andere functies. Wanneer in de twee steden prostitutie globalere kenmerken begon te vertonen, lokte dit in Antwerpen andere reacties uit dan in Rotterdam. In Rotterdam gebeurde de hele transformatie bijna ongemerkt, en was de goegemeente zelden verontrust. In Antwerpen daarentegen zorgde globalisering regelmatig voor publieke verontwaardiging omdat mensenhandel, overlast en randcriminaliteit, maar ook de vervanging van West-Europese door Afrikaanse en Aziatische, en later Oost-Europese prostituees zich veel zichtbaarder manifesteerde.

Verschillende politieke en institutionele context voor lokaal beleid

Bovendien zijn lokale reacties op deze nieuwe trends in prostitutie vaak voorbepaald door historische condities. Brussel en Antwerpen hadden met ongeveer gelijkaardige problemen te kampen (mensenhandel, criminaliteit, buurtprotest ten aanzien van straat- en raamprostitutie). Toch reageerde het lokale beleid in beide steden zeer ongelijk. In Antwerpen werd een van de meest expliciete, volgehouden en multisectorale lokale beleidsprogramma's opgezet van West-Europa (zie Fijnaut, 1994; Seinpost Adviesbureau, 1999; Haine e.a., 2007); In Brussel is er (op een bescheiden, snel gekelderde poging door ministers Huytebroeck en Smet na) geen ambitie voor een overkoepelend initiatief.

Verschillende factoren spelen daarbij een rol. Om te beginnen lijkt er in de havenstad Antwerpen, en zeker in het aloude Schipperskwartier, in vergelijking met Brussel meer tolerantie te bestaan ten aanzien van raamprostitutie an sich. Zelfs fervente abolitionisten erkenden de eeuwenoude relatie tussen de haven en prostitutie, en beschouwden prostitutie eerder als een noodzakelijk kwaad. Er was een soort pensée unique over de nood aan een pragmatische aanpak die ervoor koos om niet prostitutie an sich, maar de ermee verbonden problemen aan te pakken. Het maakte het voor een burgemeester als Leona Detiège en een schepen als Patsy Sörensen, beide erg begaan met het lot van de lokale prostituees, gemakkelijker de neuzen in het college in dezelfde richting te zetten. In Brussel –net als op nationaal vlak– waren de geesten meer verdeeld en bestonden er ook actieve pleitbezorgers voor een radicale aanpak van prostitutie zelf. Dit leidde tot herhaaldelijke, bitse discussies in gemeenteraden en parlement, en maakte het moeilijker –en politiek minder aantrekkelijk– om als burgemeester of gewestminister hieromtrent een specifiek beleid te ontwikkelen.

Ook de institutionele kant speelde sterk mee. In Antwerpen waren de bevoegdheden die bijna de nature betrokken zijn op prostitutiebeleid (sociaal beleid, politie) geconcentreerd onder 1 bestuur. Dit bestuur beschikte bovendien over een bijzonder sterke dienst stadsplanning die, in een poging de binnenstad te herontwikkelen, de andere diensten op sleeptouw nam bij een integrale aanpak van het Schipperskwartier. In Brussel werkt men rond openbare orde op lokaal niveau, maar zijn sociaal beleid en vooral ruimtelijke planning sterker ontwikkeld op niveau van het Brussels Gewest en de Gemeenschappen. Dit bevordert geenszins de ontwikkeling van een integraal en gecoördineerd initiatief rond prostitutie. Bovendien konden Brusselse gemeenten waar nodig terugvallen op een alternatieve beleidspiste die Antwerpen ontbeerde. In het institutioneel versnipperde Brussel was het voor een lokaal bestuur makkelijker om prostitutie te proberen verdrijven naar een naburige gemeente en zo de hete aardappel aan een ander door te spelen, dan er daadwerkelijk beleid rond te voeren. Door de fusie met haar randgemeenten was Antwerpen wel gedwongen om een oplossing op het eigen grondgebied te ontwikkelen.

Conclusie: Van ad hoc immobilisme naar een flexibele meerschallige samenwerking?

De grote lokale diversiteit met betrekking tot prostitutiebeleid heeft effectief zijn voordelen. Hoewel prostitutie vandaag meer globaal georganiseerd is, uit prostitutie zich in elke stad op andere wijze. Het heeft dus steeds minder zin om een uniform beleid uit te werken over alle steden heen. De onduidelijkheden in het abolitionistisch kader, en de mogelijkheid tot selectief gedogen (gereguleerde tolerantie) zorgen voor een flexibiliteit die het steden mogelijk maakt zich te richten op de problemen die zich effectief stellen en snel in te spelen op veranderingen in de prostitutiesector zelf. Het enige significante nationale wetgevend initiatief dat na WO2 omtrent prostitutie nog is genomen is de wet op de mensenhandel uit 1995 (B.S., 25 april 1995). Het kon bij het in voege treden internationaal op bewondering en lof rekenen, maar werd ruim 10 jaar later al in vraag gesteld met betrekking tot prostitutie omdat de sector zich had aangepast en steeds minder prostituees zichzelf als 'slachtoffer van mensenhandel', met de erbij horende vereiste om uit de branche te stappen, wilden erkennen. Lokaal beleid, gericht op specifieke problemen, kan zich gemakkelijker aanpassen aan een veranderende problematiek.

Anderzijds is deze lokale operatievrijheid ook vaak een vrijbrief voor ad hoc beleid dat meer gestuurd wordt door electoraal gewin –of de toevallige bezorgde burgemeester- dan door een brede langetermijnvisie op de veelzijdige problematiek van prostitutie. Nadat de tandem Detiège-Sörensen aan de kant geschoven was, daalde de politieke interesse en beleidsambitie voor prostitutiebeleid gestaag. Hoewel prostitutiebeleid, door middel van een prostitutieambtenaar en gezondheidsinitiatief Ghapro redelijk stevig verankerd werd in Antwerpen, is het voor de Antwerpse prostitutieambtenaar steeds moeilijker geworden om nieuwe of onopgeloste problemen op de agenda te brengen en het is maar de vraag of, na het aflopen van het tweede prostitutiebeidsplan (Stad Antwerpen, 2008) er nog een derde editie het daglicht zal zien. Ook in Brussel is het werk aan een gecoördineerd prostitutiebeleid na het verdwijnen van Pascal Smet onder in een stoffige la begraven en is er nog slechts aandacht voor initiatieven met een zeer specifieke, enge focus die geen recht doet aan het multidimensionele karakter van prostitutie. Een voorbeeld hiervan zijn de acties tegen overlast door straatprostitutie in de Alhambrawijk. Het welzijn van de politiek-maatschappelijk zwakste actor in deze, de prostituees zelf, wordt dan al snel vergeten.

Het lijkt er met andere woorden op dat het juiste evenwicht tussen aanzetten tot een menselijk beleid en het aan de dag leggen van de nodige flexibiliteit inzake prostitutiebeleid in België nog niet bereikt is. Te veel steden en gemeenten worden met (de problemen van) prostitutie geconfronteerd, in teveel verschillende vormen, om met een onaangepaste, krachteloze abolitionistische nationale wetgeving te volstaan. Een sterkere ondersteuning van het lokale beleid door het nationale beleid dringt zich op. Een verregaande hervorming van de wetgeving zoals dit in Nederland en Duitsland (waar men tot legalisering van exploitatie is overgegaan) of Zweden (waar men een neo-abolitionistisch beleid heeft ingevoerd dat niet alleen pooiers, maar ook klanten viseert) is in België echter weinig waarschijnlijk. De politieke verdeeldheid over dit onderwerp, en de institutionele versnippering van betrokken bevoegdheden over de federale, gemeenschaps- en gewestregeringen maken een dergelijk initiatief erg moeilijk. Maar wellicht is dat ook niet wenselijk of nodig. Misschien zijn de verschillende initiatieven van stedelijk beleid die de Vlaamse en federale regering de afgelopen decennia hebben ontwikkeld wel een te volgen voorbeeld (zie bv. [referentie wordt toegevoegd na review]). Aan de ene kant zorgen zij voor een algemene visievorming en beleidskader, en porren ze lokale overheden aan om initiatieven te nemen. Aan de andere kant laten ze deze lokale overheden voldoende speelruimte om specifieke lokale problemen aan te pakken op een geëigende manier.

Referenties

Aalbers, M. B., & Deinema, M. (2012). Placing prostitution: the spatial–sexual order of Amsterdam and its growth coalition. *City*, 16(1-2), 129-145.

Aalbers, M. B., & Sabat, M. (2012). Re-making a landscape of prostitution: the Amsterdam Red Light District: introduction. *City*, 16(1-2), 112-128.

Altman D.,(2001), *Global Sex*, Chicago, University of Chicago Press

Berman J, (2003), “Unpopular strangers and crises unbound: discourses of sex trafficking and the panicked state of the modern state” *European Journal of International Relations*, 9, 37–86

Belgisch Staatsblad (1948) *Wet van 21 augustus 1948 tot afschaffing van de officiële reglementering van de prostitutie*, Brussel, B.S. 13.09.1948, p. 7352.de VNBrants C. (1998), “The Fine Art of Regulated Tolerance: Prostitution in Amsterdam”, *Journal of Law and Society*, 25, 621-635.

Fijnaut C. (1994), *Prostitutie, vrouwenhandel en (vermeende) politiecorruptie in Antwerpen. De reactie van de overheid*, Leuven, Acco.

Goderie M. & Boutelier H. (2006) *Prostitutie in Rotterdam*. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut

Haine K, Willems H, Wils J, Moortgat K, Onzia M & Keppens E (2007), *Een rode draad voor het Schipperskwartier Antwerpen*, Stad Antwerpen.

Hubbard, P. (2012). Afterword: exiting Amsterdam's red light district. *City*, 16(1-2), 195-201.

Hubbard P. & Whowell M; (2008), "Revisiting the red light district: still neglected, immoral and marginal?" *Geoforum*, 39, 1743-1755.

Kempadoo K. & Doezema J. (1998), *Global Sex Workers: Rights, Resistance, and Redefinition* New York, Routledge.

[referenties worden toegevoegd na review]

Migom S, Veeckman J & Auwera F. (2004) *Rondom het Vleeshuis. Geschiedenis van een verdwenen buurt* Antwerpen: Pandora.

Ryan C & Hall C. (2001) *Sex Tourism: Marginal People and Liminalities* London: Routledge

Sanchez L., (2003), "Sex and space in the global city" In: *Globalization under construction* Warren Perry R, Maurier B (eds.), Minneapolis, University of Minnesota Press, pp. 151–178.

Sassen S. (2002), "Women's burden: Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival" *Nordic Journal of International Law* 71 (2) 255-274.

Seinpost adviesbureau bv(1999), *Beleidsplan prostitutie Antwerpen. Onderzoek naar een mogelijke gedoogzone* , Antwerpen, Stad Antwerpen.

Stad Antwerpen (2008), *Beleidsplan prostitutie Antwerpen 2008-2013*, Antwerpen, Stad Antwerpen.

Thorbek S & Pattanaik B (2002), *Transnational prostitution* London: Zed Books.

Tijs R, (1993), *Tot Cieraet deser Stadt. Bouwtrant en bouwbeleid te Antwerpen van de middeleeuwen tot heden* Antwerpen: Mercatorfonds

United Nations (1949) UN-Convention for the Suppresion of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, 2 December 1949, New York: United Nations.

[referenties worden toegevoegd na review]

Vanreusel J. (1990), *Antwerpen ontwerpen* Antwerpen: Blondé Artprinting International.

Wonders N, Michalowski R. (2001), "Bodies, Borders and Sex Tourism in a Globalized World: A Tale of Two Cities –Amsterdam and Havana" *Social Problems* 48 (4) 545-571.